

ज्ञानपीठ पुरस्काराचे मानकरी आणि नाशिकचे ग्रामदैवत पद्मभूषण कै. वि. वा. शिरवाडकर तथा कविवर्य कुसुमाग्रज ह्यांच्या कार्याचे यथोचित स्मारक म्हणून 2009 मध्ये विद्यापीठाने कुसुमाग्रज अध्यासनाची स्थापना केली. हे अध्यासन सुरु विद्यापीठाच्या व्यवस्थापन मंडळाच्या ठराव क्रमांक ए100/09/116 दि. 06 नोव्हेंबर 2009 अन्वये अध्यासन निर्माण करण्यात आले.

त्या आधी महाराष्ट्र शासनाने कुसुमाग्रज अध्यासनासाठी विधिमंडळाच्या अधिवेशनात रु. 2 कोटींच्या निधीची तरतूद केल्याची वार्ता विविध वृत्तपत्रांमध्ये प्रसिध्द झालेली होती. विधान परिषदेचे तत्कालीन सदस्य व विद्यापीठाच्या व्यवस्थापन मंडळाचे सदस्य आ. हेमंत टकले यांच्या सुचनेवरून / प्रस्तावावरून सदर घोषणा विधीमंडळात करण्यात आली अशा आशयाच्या बातम्या वृत्तपत्रात प्रसिध्द झाल्या आहेत. त्यासाठी शासनाकडून 2 कोटींचा निधी उपलब्ध होणार. त्यानुसार शासनाकडून रु. 2 कोटींचा निधी प्राप्त झालेला आहे. हा निधी फिक्स डिपॉझीट म्हणून ठेवून त्याच्या व्याजातून सदरचा खर्च भागविण्यात यावा असे ठरले. हे अध्यासन सुरु करण्यात मा. आमदार श्री हेमंत टकले यांचे मोलाचे योगदान आहे. त्यांच्या प्रयत्नातूनच कुसुमाग्रज अध्यासनाची मुहुर्तमेढ या विद्यापीठात रोवण्यात आली. व त्यांच्या प्रयत्नातूनच कुसुमाग्रज अध्यासन या विद्यापीठात स्थापन झाले.

सदरच्या अध्यासनाचे काम सुरुवातीस मानव्य विद्या व सामाजिक शास्त्रे विद्याशाखेकडे होते.

शासनाकडून रु. 2 कोटींचा निधी व विद्यापीठ निधीतून दरवर्षी रु. 15,00,000 रकमेची तरतूद करण्यात यावी असे ठरले होते.

दिनांक 26.10.2009 रोजी कुसुमाग्रज प्रतिष्ठान व स्मारक समितीच्या मान्यवरांची बैठक आयोजित करण्यात आली होती. या समितीच्या सभेमध्ये चर्चा होऊन अध्यासनाची संकल्पना व कार्यपध्दती कशी असावी यांचे विवरण सोबतच्या टिपणीमध्ये दिलेले आहे. या सभेसाठी कुसुमाग्रज प्रतिष्ठानचे सचिव, कुलगुरू, कुलसचिव, व अध्यासनाचे समन्वयक तसेच इतर साहित्यिक देखील उपस्थित होते. त्यात शरद पुराणिक, यशवंत बर्वे, रामदास बर्कले, दत्ता सराफ, शांताराम रायते, बालचंद्र वाळके, नरेश महाजन, निशा पाटील, नागेश कांबळे, हर्षवर्धन कडेपुरकर, ना. कं. जोशी, सुरेश मेणे, रेखा भांडारे, चंद्रकांत महामिने, विलास लोणारी, तत्कालीन कुलगुरू प्रा. डॉ. सुधीर गव्हाणे यांनी अध्यासनाबाबत काही विशेष सुचना केल्या त्या सोबत जोडीत आहोत. त्यातील काही ठळक सूचना खालीलप्रमाणे.

- 01 अध्यासनात आरंभ काळापासून ते आजतागायची लक्षणीय / दखलपात्र काव्यसंग्रहांचे संदर्भ ग्रंथ असावेत.
- 02 त्याचप्रमाणे लक्षणीय / दखलपात्र कवीसंबंधी प्रसिध्द/अप्रसिध्द उपलब्ध साहित्याचा संग्रह असावा.
- 03 वरीलप्रमाणे कवींवर डॉक्टरेचसाठी संशोधन करून सादर केलेल्या प्रबंधांचा संग्रह असावा.
- 04 काव्यांवर समिक्षा व अन्य प्रकारचा प्रसिध्द लेखनाचा संग्रह असावा.
- 05 काव्याला वाहिलेल्या नियतकालिकांचा / विशेषांकांचा संग्रह असावा.
- 06 काव्यांवर तसेच कवींवर तयार करण्यात आलेल्या शॉर्ट फिल्मस्, सीडी, व्हीसीडी, डीव्हीडी इ. संग्रह असावा.
- 07 शक्य तेवढ्या कवींचे हस्ताक्षर, स्वाक्षऱ्या, छायाचित्रे इ. संग्रह असावा

कार्यशाळा.. **Workshops** - व्याख्यानमाला -

* वर्षातून किमान एकदा साहित्य / संस्कृती / कलाविषयक कार्यशाळा

* वर्षातून एकदा साहित्य / संस्कृती / कला विषयक तीन व्याख्यानांची जाहीर व्याख्यानमाला

* वर्षातून एकदा मान्यवर कवींचे मनमुराद काव्यवाचन व्हावे.

शिष्यवृत्ती : Fellowship -

* दरवर्षी एका अभ्यासकाला संशोधनासाठी / प्रवासासाठी किमान पंचवीस हजार रुपयांची शिष्यवृत्ती त्यासंबंधीचे लेकन व पुस्तक प्रकाशन अपेक्षित. अशा काही सूचना ह्या समितीच्या मिटींगमध्ये करण्यात आल्या. सोबत त्यांनी दिलेल्या सुचना जोडल्या आहेत.

अध्यासनाचे कामकाज व त्यात कुठले उपक्रम असावे ते खालीलप्रमाणे.

अ) शालेय मराठीच्या पायाभरणीचे उपक्रम - मराठीच्या अनेकविध बोली आहेत. या बोलींच्या पर्यावरणातूनच मुलांची भाषिक जडणघडण होत असते. भाषा हे विचार प्रक्रियेचे पायाभूत माध्यम आहे. शालेय विद्यार्थ्यांचा पाया पक्का करण्यासाठी अध्यासनाने कृतिकार्यक्रम चालवावा. या कृतिकार्यक्रमात साधारणतः पुढील उपक्रम करता येतील असे ठरले.

01 मुलांची कल्पनाशक्ती, सर्जनशीलता व अभिरूची समृद्ध करण्यासाठी सर्जनशील साहित्य, गीते, कथा, नाटके, संवाद व इतर ललित कलांची जोड असलेल्या मिश्रमाध्यमांतील साहित्य निर्माण करण्यासाठी लेखकांच्या, शिक्षकांच्या, प्रशिक्षक व भाषाकर्मी यांच्या कार्यशाळा घेणे, त्यासाठी प्रशिक्षण साहित्य निर्माण करणे.

02 द्वैभाषिक, बहुभाषिक आदानप्रदानासाठी मराठी माध्यमातल्या विद्यार्थ्यांची भाषिक आदान कौशल्य वाढविणारे उपक्रम करणे.

ब) व्यावहारिक मराठीचा वापर वाढविणारे उपक्रम -

01 लोकव्यवहाराच्या विविध कार्यक्षेत्रात, प्रशासन, दंडनीती, न्यायालय, जाहिरात - जनसंज्ञापन माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात मराठीचा वापर वाढविण्यासाठी विविध उपक्रम आखणे, सॉफ्टवेअर व व उपकरणे तयार करणे, आधुनिक भाषा संपादनतंत्रांचा वापर वाढविण्यासाठी अपारंपरिक निरंतर व जनशिक्षणाच्या माध्यमांचा वापर करणे व वेगवेगळ्या कार्यक्षेत्रांतील व्यक्तींसाठी उपयोजनमूलक अभ्यासवर्ग चालविणे.

02 मराठीचा भाषानिधी वाढविण्यासाठी भाषांतर, रुपांतराचे उपक्रम आखणे. त्यासाठी साधनसाहित्य निर्माण करणे, प्रशिक्षणाचे अभ्यासवर्ग चालविणे, संशोधन प्रकल्प हाती घेणे.

03 याखेरीज मराठी भाषेतल्या वाडःमयीन व सांस्कृतिक ठेव्याचे जतन, संवर्धन व वापर वाढविण्यासाठी विविध उपक्रम चालविणे, प्रसंगपरत्वे मराठीच्या विकासासाठी आवश्यक ते अभ्यासक्रम, प्रशिक्षण व संशोधनाचे उपक्रम चालविणे.

अध्यासनाची कार्यपध्दती -

- 01 अध्यसनाचे दैनंदिन काम, विविध उपक्रमांची आखणी व प्रत्यक्ष उपयोजन करण्यासाठी एका पूर्ण वेळ प्राध्यापक श्रेणीच्या तज्ज्ञ व्यक्तीची पंचवार्षिक करारावर नियुक्ती करावी. त्यांना विविध माध्यमांच्या माहिती तंत्रज्ञानाची क्षमता वापरण्याचा अनुभव असणाऱ्या एका संशोधन सहाय्यकाची जोड द्यावी.
- 02 साधनसाहित्य निर्मिती, प्रशिक्षण, संशोधन व विस्तार सेवांसाठी निश्चित वार्षिक निधीची तरतूद असावी.
- 03 अध्यासनाचे काम चालविण्यासाठी पाच जणांची राज्यस्तरीय सल्लागार समिती असावी. या समितीने वार्षिक व पंचवार्षिक नियोजन करणे, उपक्रमांचे मूल्यमापन करणे, जरूर त्या सुधारणा सुचविण्यासाठी समितीने अध्यासनाला सल्ला द्यावा. अशा प्रकारची अध्यासनाची कार्यपध्दती ठरविण्यात आली होती.

आतापर्यंत अध्यासनाच्या अंतर्गत झालेले उपक्रम खालीलप्रमाणे.

- 01 अध्यासनाच्या वतीने नवलेखकांसाठी नाशिक, वर्धा, औरंगाबाद, कोल्हापूर, पणजी येथे कार्यशाळा घेण्यात आल्या आहेत.
- 02 भारतीय साहित्यातील योगदानासाठी रु. 1 लक्ष चा कुसुमाग्रज राष्ट्रीय साहित्य पुरस्कार देण्यात येतो त्यात आतापर्यंत एकूण सात साहित्यिकांना कुसुमाग्रज राष्ट्रीय साहित्य पुरस्काराने गौरविण्यात आले.

- 2010 चा पुरस्कार बंगलोर येथील प्रसिध्द ज्येष्ठ कन्नड साहित्यिक श्री. जयंत केंकीनी यांना देण्यात आला.
- 2011 चा पुरस्कार इंदूर येथील ज्येष्ठ प्रसिध्द हिंदी भाषेतील साहित्यिक श्री. चंद्रकांत देवताले यांना देण्यात आला.
- 2012 चा पुरस्कार पुछुत, केरळ येथील ज्येष्ठ मल्याळी साहित्यिक डॉ. के. सच्चिदानंदन यांना देण्यात आला.
- 2013 चा पुरस्कार बडोदा येथील प्रसिध्द गुजराथी साहित्यिक श्री सीतांशू यशश्चंद्र यांना देण्यात आला.
- 2014 चा हा पुरस्कार चंदिगड येथील प्रसिध्द पंजाबी साहित्यिक पद्मश्री डॉ. सुरजीत पातर यांना देण्यात आला.
- 2015 चा हा पुरस्कार नागालँड च्या प्रसिध्द इंग्रजी साहित्यिक पद्मश्री प्रा. तेमसुला आओ यांना देण्यात आला.
- 2016 चा हा पुरस्कार छिंदवाडा, मध्यप्रदेश येथील ज्येष्ठ हिंदी साहित्यिक डॉ. विष्णु खरे यांना देण्यात आला.
- 2017 चा हा पुरस्कार दिल्ली येथील ज्येष्ठ कन्नड व इंग्रजी साहित्यिक डॉ. एच. एस. शिवप्रकाश यांना देण्यात आला.

ह्या पुरस्कार वितरणासाठी साहित्य क्षेत्रातील विविध ज्येष्ठ साहित्यिक यांना प्रमुख पाहुणे म्हणून बोलविण्यात आले होते. त्यात मा. ना. धो महानोर, डॉ. अरुण साधु, मा. विनायकदादा पाटील, मा. मधु मंगेश कर्णिक, तसेच इतर राजकीय व सामाजिक क्षेत्रातील व्यक्तींचा समावेश होता.

त्याचप्रमाणे पुरस्कार निवड समितीसाठी विविध ज्येष्ठ साहित्यिकांनी विशेष योगदान दिले आहे. त्यात ज्येष्ठ साहित्यिक डॉ.बाबा भांड, डॉ. चंद्रकांत पाटील, सतीश काळसेकर, डॉ. निशिकांत ठकार, डॉ. सदानंद मोरे, श्री. कृष्णा किंबहुने, प्रा. पुष्पा भावे, प्रा. डॉ. चंद्रशेखर जहागिरदार, अशा अनेक मान्यवरांचे यात मोलाचे योगदान लाभले आहे.